

MASSIMO BONTEMPELLI

Az olvasó mielőtt kezébe veszi Bontempelli egyik vagy másik művét, készüljön el arra, hogy ismeretlen világba lép, egy különös fantázia teremtette különös világba, amely azonban különössége, egyedülállósága ellenére is meglepő hasonlatosságot mutat a való világgal. «Novecentismo» — így nevezi Bontempelli azt a művészeti irányt, amelynek máig is ő a legnagyobb képviselője. Ez az irányzat, mint hajdan a futurizmus, amelyhez a rokonságnak nem egy szála kapcsolja, tudatosan szakít a multtal, elsősorban a közvetlen multtal, a XIX. század örökségével. A novecentismo szakítás a lélektani, a naturalista, az esztétizáló, a szentimentális regénnyel, e regény-formák módszereivel. A következő idézetből többé-kevésbé világos képet alkothatunk magunknak Bontempelli irodalmi eszményeiről: «Spesso ho invidiato l'architetto e il musicista, nell'opera dei quali il dato empirico fin dal principio scompare. Da anni vado compiendo sforzi nobilissimi per incitare i nuovi scrittori alla immaginazione attiva, alla invenzione del mito, alla narrazione come magia poetica, appunto per segnalare loro la più sincera via per allontanarsi dal dato empirico. La narrazione diventerà veramente morale, non col mettersi a rappresentare ed esaltare fatti o esistenze morali ma con la creazione di un sopramondo che sia staccato dal dato o una composizione di linee. Questo tentativo l'ho chiamato «novecentismo»... (*Avventura novecentista*). A tiszta irodalom e bámulatosan

tiszta hitvallása szerint az író feladata mítoszokat teremteni. Mint minden irodalmi áramlatnak, a novecentismonak is megvannak a maga elődei. Bontempelli Apuleiusra, Ariostora, Cervantesre hivatkozik, mint ilyenekre.

A valóság, — mondja, — mihelyt a költő művészté avatja, merő fantáziává válik, a valóságos világ mintegy újjáteremtődik az alkotó keze alatt. «L'autore, — mondja, — ha una sua concezione, che cerca di rendere nel modo più pieno, con i mezzi che gli sembrano più opportuni, creando così un'opera d'arte capace di vivere per se, del tutto staccato — come la creature viva dal corpo della madre — così da lui autore come dal mezzo che l'ha generata.» (*La Donna del Nadir.*) De az író teremtette mindenségben, a tiszta fantázia új és meghökkentő birodalmában ugyanazok a törvények uralkodnak, mint amelyek az élő lényeket és az élettelen tárgyakat kormányozzák. A törvények azonban néha kissé eltolódnak, hatáskörüket az író fantáziája olykor kiszélesíti, olykor megsűkíti. A mítoszban ilyenformán más történik ugyan, mint ami velünk és embertársainkkal nap-nap után meggesik, de a törvények azonosak. A költő mítosza, bár elszakadt a valóságtól, messzi fölötté lebeg, mégis a valóságot ábrázolja, de megtisztítva az esetlegességektől, a lényegtelenektől, a salaktól. Az író hivatása, mondja Corrado Alvaroról, a *L'uomo è forte* kitűnő szerzőjéről «...mettere a nudo il nucleo primigenio di quella realtà, ridurla alla sua nudità elementare.» (*Avventura novecentista.*)

A könnyebb megoldásokat kedvelő írók legállandóbb törekvése minél közelebb hozni az olvasót az íróhoz, a műhöz. A rossz író kiszolgálja az olvasót, a nagy író erőfeszítést követel tőle; a rossz író az olvasót írja meg, legfőbb célja, hogy az olvasó hősei egyikében-másikában magára ismerjen, — ezt olykor a nagy író is megteszi, de nincs benne köszönet, a nagy író sohasem hízeleg az olvasónak. Bontempelli, aki egyike a modern olasz irodalom legnagyobb íróinak, képletesen szólva, elvágja az olvasót az íróval összefűző szálakat. Alakjai nem élnek a húsból-vérből formált regényhősök szinte fizikailag érzékelhető, telített, duzzadó életét; — karikatúraszerűen, csupán egy-két vonással vázolja őket s ez a kevés számú, de lényeges, mindent eláruló vonás is inkább eltávolítja az olvasótól a hőst, mintsem közelebb hozná. Bontempelli írásaira sokkal inkább jellemző, ami hiányzik belőlük, mint amit megtalálni bennük, amit tagad, fontosabb annál, amit hisz. *La Famiglia del fabbro* a kisváros regénye. Ebből az oly érdekes, oly kifejező könyvből csaknem minden hiányzik, amit az olvasó megszokott, mint a kisvárosi regények elmaradhatatlan velejáróját, mégis a kisváros lelkét, lényegét, jellegzetes

levegőjét talán egyetlen munkában sem találja meg oly teljesen, mint a *La Famiglia del fabbro*-ban.

Bontempelli hősei első pillanatra egy távoli, egy idegen planéta lakóinak látszanak, legtöbbjükből hiányoznak az embert emberré tevő, az emberi fajra, az emberi állapotra jellemző vonások. Úgy emberek, ahogy a szó köznapi értelmében senki sem ember ; hihetetlen történetek hősei, érthetetlen szokások, szenvedélyek, furcsa gátlások rabjai. Ha olykor — pusztán véletlenből — olyasvalamit követnek el, ami bárkivel megtörténhetik, — cselekedetük rúgója más, mint a hétköznapi emberénél. És mégis ezek a groteszk hősök sokkal intenzívebben, sokkal mélysegebben emberek, mint mi, akiknek ösztöneit, tehetségeit, vállalkozásait szigorú és szűk korlátok közé szorítja a könyörtelen valóság.

Nincs még egy író a világirodalomban, akiből oly tökéletesen, oly végletesen hiányozna minden hajlam a vallomásra, a panaszkodásra, önmaga mutogatására. Nem fogadja bizalmasává vagy barátjává az olvasót, előkelő tartózkodással távol tartja magától. Hideg, szenvedélytelen író. Hasztalan olvassuk el szerelmi novelláit, Bontempelliről a szerelmesről, nem kapunk képet és épp így nem rajzolhatjuk meg művei alapján a családtag, a hazafi, a barát, a társadalmi lény, egyszóval az író emberi arcképét.

Az életrajzi körülményekben elhanyagolható felületi réteget lát, közömbösen elsiklik olyan jellemzési, leírási lehetőségek fölött, amelyeken más író két kézzel kapna, teleírt oldalak után is csak fájó szívvel fordulna el. «La biografia, — mondja, — ha uno scarsissimo valore per la conoscenza degli individui. . . » (*La Donna del Nadir.*) Hideg, éles tekintetű szeme az után a végső mag után kutat, amely minden cselekedet, minden érzés, gondolat, minden ösztön forrása, legbelső, legvégső lényege az embernek. A törvényszerűségnek azt a sajátos góciát keresi, amit köznapi nyelven egyéniségnek neveznek. Mit számít az, hogy valaki milyen tanulmányokat végzett, jó családból származik, vagy talált gyerek, mi a foglalkozása, mi a kedvtelése? — az életrajzi körülmények csak az anyagot szolgáltatják egy rejtelmes és lebíráhatatlan erőnek, mely mindent a maga hasonlatosságára formál. Az ember sorsa, az ember végzete : egyénisége, más semmi nem számít.

Vannak emberek, — mondja, — akik tizennyolc évesnek születnek, csapás csapás után sujthat le rájuk, életüket tizennyolc évesen élik le s ha százéves korukban halnak meg, akkor is lelkük mélyén, egyéniségükben, nem többek tizennyolc évesnél.

Van, aki minden ízében férj, noha csak hírből ismeri a családi életet ; van, aki agglegény, bár ötször nősült. Az egyik rabszolgaként, a másik

mint uralkodó látja meg a napvilágot, oly keveset számít, hogy az ostoba véletlen az uralkodót tette szolgává és a nyomorult szolgát uralkodóvá.

A világirodalom legbizarrabb életrajzát kétségtelenül ő írta: *Mia vita morte e miracoli*. Egyetlen szóval sem említi szüleit, gyerekkori benyomásait, nem beszél pajtásairól, a kéményseprőről, akitől félt, a dajkáról, akit szeretett, hallgat a szerelemről is, nyomát sem találjuk benne az életrajzok megszokott adatainak, részleteinek. Az egész önéletrajz voltaképpen másokkal történik, a szerző jelen van ugyan az eseményeknél, de tevékeny részt nem vesz bennük, valami titokzatos, kideríthetetlen módon mégis egyre érezzük jelenlétét. Miután elolvastuk az utolsó lapot is, úgy érezzük, hogy bár nem beszélt magáról, valamiképpen mégis jobban ismerjük, mint azelőtt. A művészet csodái a legmegfoghatatlanabbak.

Tagadhatatlan, hogy Bontempelli nagy kedvelője a paradoxonnak, munkásságában — regényein kívül novellákat, humoreszkeket, színdarabot, költeményeket, tanulmányokat írt, — jelentékeny helyet foglalnak el. *Paradoxon* kötete és a *Nadir asszonya* a legélvezetesebb olvasmányok közé tartozik. Mulatságos játékos ötletei azonban nem egy felelőtlenül, találomra csapongó elme szertepattanó szikrái. Paradoxont kiagyalni nem nehéz és nem nagy feladat, — a kitűnő francia esztéta Lemaître, mindenki számára használható mintákat ajánl, a szellemesség házi receptjeit, — de százzszámra írni s csupa olyat, mely békésen megfér egymással, nem lehet véletlen. Bontempelli paradoxonai kiegészítik, megmagyarázzák, továbbfejlesztik ugyanazt az alap gondolatot s összességükben egy szerves, jól átgondolt rendszer körvonalait adják. Egyetlen olyan ötletet nem találni, amely kiugrana a többiek által megszabott rendből, mely megzavarná a többiek bizarr, de törvényszerű összhangját.

A paradoxon voltaképpen játék a logikával, a logikának önmaga ellen fordítása, az ész vitája saját magával. A játék csak úgy sikerülhet, ha az író vagy gondolkodó nem hisz túlságosan a logikában. A paradoxon a logikának a logikával való kigúnyolása, a humor egyik leggazdagabb forrása. Az Egyesült Államokban szenvedélyes vita folyt, van-e joga az embernek teste egyik vagy másik részét eladni? Az eladás hívei azzal érveltek, hogy ha valaki eladhatja a haját, semmi ok nincs rá, hogy a manduláit ne adhassa el. Az ellenpártot nem győzte meg ez az okoskodás, a haját el lehet adni, mondták, mert az újból kinő, a mandulák viszont nem nőnek ki, ezeket tehát nem szabad eladni. Ez az érvelés csak azt bizonyítja, — mondja Bontempelli, — hogy a haját többször, a mandulát pedig csak egyszer lehet eladni.

«Il fumare, — mondja másutt, — non discendendo da alcuna animale occorrenza è soltanto dell'uomo come l'idea di Dio e il senso dell'infinito.» (*La Donna del Nadir.*) Máshol a szabadságról elmélkedik. Ha az embert bezárják a szobájába, többé nem szabad. A rabság tényét két körülmény határozza meg: a bezárást nem mi akarjuk és nem mi hajtjuk végre. De melyik a döntő e két körülmény közül? Ezt csak úgy tisztázhatjuk, ha próbaképpen bezárjuk magunkat kívülről egy szobába.

A leghatározottabb, a legkomolyabb hangon olykor képtelen és teljesen indokolatlan kijelentéseket tesz. Lépten-nyomon találkozunk írásai-ban ilyenszerű állításokkal, melyeket nem magyaráz, nem részletez, hanem élénk állít, mintha oly nyilvánvaló, oly közismert igazságról volna szó, mint a kétszer kettő. A hosszú szempilla oly tulajdonság «che nell'uomo denota un invincibile tendenza a dir bugie, e nella donna è segno di grande dolcezza e predestinazione alla morte per annegamento». Fölöslegesnek tartja akár egyetlen szóval is bizonyítani, hogy az őszinte emberek a meleget, a képmutatók a hideget szeretik. S abban sincs semmi kétség, hogy amióta föltalálták a Browningot, Garibaldi pisztolyával egy egeret sem lehetne agyonlőni. Mert «anche nelle cose fisiche si produce il fenomeno attivo della moda». Röviden közli velünk: az ember saját akaratából jön a világra s születése pillanatát mindenki maga választja. Sokan annyira kimerülnek a születés fáradsalmaitól, hogy az életben semmire sem marad erejük.

Az élet indokolatlan és magyarázhatatlan csodák szakadatlan sorozata. Legszellemesebb novellái egyikében a férfi és a nő, akik szeretik egymást, kétévi barátság után összeköltöznek. Két éven keresztül a nő minden délelőtt tíz órakor felhívta barátját telefonon. Az összeköltözést követő délelőtt tíz órakor a nőt erős nyugtalanság fogja el, nem bír ellenállani megrögzött szokásának, a telefonhoz megy és felhívja barátja lakását. A férfi a nő mellett áll és tréfából füléhez emeli a másik hallgatót. Rémülten néznek egymásra: a felhívott állomásról világosan hallani a férfi hangját. Egy másik novellájában, egy hajó utasai között ismeretlen betegség tör ki. A beteget leküzdhetetlen kényszer fogja el, hogy oda- verje a fejét, ahol olajat lát. Senki sem tudja megmagyarázni, hogy az egyik utas, akin a rejtelmes betegség jelei félreérthetetlenül megmutakoznak, miért ugrott a tengerbe? — Egy öreg tudós oldja meg a talányt: — a beteg művelt ember volt, akinek emlékezetében élénken élt a közhasználatú hasonlat, — a tenger síma volt, mint az olaj.

Néha azonban a felettünk uralkodó titokzatos és következetlen erő játékos véletlenből átvedlik könyörtelen végzetté, mely oktalanul sujt, de sohasem téveszt célt. *Gente nel tempo* című regényében egy család

történetét meséli el. E családnak az a végzete, hogy minden öt évben meghal egy tagja. A végén ketten maradnak, szemben a végzettel, két nővér : Dirce és Nóra.

A regény címe tárgyát is pontosan kifejezi. Az idő észrevétlen múlik az ember fölött, míg egyszer eszébe nem jut megkérdezni, hány éves, míg egyszer rá nem dőbben az öregségre, rettegni nem kezd a haláltól. Mi történne, ha mindig, ha szüntelenül éreznék az időt? — Erre a kérdésre ad paradox választ Bontempelli regénye. A két nővért oly erővel szállja meg az idő érzése, hogy miközben a félelemtől tébolyultan rohannak a kikerülhetetlen vég felé, a félelem és az idő bűvöletében nem mernek, nem tudnak élni. Abban a pillanatban, hogy ráeszmélünk az időre, egyszersmind kicsúszunk belőle.

Bontempelli egyik legkedvesebb problémája az idő. Tulajdonképpen idő nincs, — mondja, — Az emberek összetévesztik az időt a térrel. Miközben testünk mozdulatlan, a tér állandóan közeledik felénk. Az éjszaka tere közeledik, a nappalé távolodik. Ezt azonban senkinek sem sikerült megfigyelnie, így kénytelenek voltunk fölitalálni az időt. Idő tehát nincs, s ha nincs, megszűnnek összes gyászos következményei is a gyarlóság, az öregség, a félelem, a megbánás. Aki tehát bebizonyítja, hogy nincs idő, az emberiség legnagyobb jótévője lesz, mert megszüntetvén az okot, eltünteti a következményeket. Az idő maga a kétségbeejtő reménytelenség. Kicsúszni a térből s az idő igézetében élni az élet legiszonyatosabb kalandja. Ezt a minden másnál nagyobb kalandot írta meg Nóra és Dirce szomorú történetében, ebben a sátáni regényben, melyben bizarr tehetsége teljes pompájában, teljes érettségében bontakozik ki. A tiszta regénynek, a tiszta művészetnek, úgy, ahogy Bontempelli elképzelte s ahogy emberileg egyáltalán elképzelni lehet, legnagyobb példája ez a regény s a hozzá szellemben, felfogásban hasonló másik gyönyörű mítosz, az *Il Figlio di due madri*.

A La Famiglia del fabbro egy másik oldaláról mutatja meg Bontempelli regényírói tehetségét. Ez a regény csaknem tökéletes megoldása az egyik legnehezebb írói feladatnak. Hány meg hány író vérzett el a próba közben, megírni a kisvárost, életre kelteni a kisváros furcsa, sűrű, sokszor nyomasztó hangulatát. Hányan fogtak neki e feladatnak óriási írói apparátussal, a részletek bőséges halmozásával s mégis csak egy töredékét teremtették meg annak a különös, zárt világnak, amelyet teljes egészében, minden lappangó lehetőségével, szeszélyes törvényszerűségével meglelünk Bontempelli regényében. Bontempelli kevés anyaggal dolgozik, a regény mégis él, mégis megadja, amit sok realiztikus részlettel megtömött regény képtelen megadni: az élet lehelete csap arcunkba

olvasás közben. Érezzük, hogy amit elmond, ha még oly hihetetlen, oly valószínűtlen is, végső lényegében igaz.

Mi lehet a siker titka? — Bontempelli más oldalról ragadta meg témáját, mint a kisvárosok egyéb krónikásai. Az életrajzi körülmények inkább elrejtik, mint mutatják az egyént, ehhez hasonlóan egy közösség, — jelen esetben egy kisváros életére, — sem a külső körülmények jellemzők: a lakosság foglalkozása, a község fekvése, gazdasági helyzete, politikai állásfoglalása, hanem valami mélyebben rejlő azonosság, amit valamennyi megnyilvánulásában felfedezhet a kutató szem: — egy sajátos életstílus, amely egyszer valamikor kialakult, azóta úgy kapja készen mindenki, mint a haja színét vagy a fejformáját. Az életstílus századok öröksége, századok súlya, amely ránehezedik az emberre, nyomásától millió közül egy, ha menekülni tud. Vannak országok, melyekben a régi helyét egy tökéletesen új rend foglalta el, más eszmékkel és más értékrendszerrel, — hasztalan: az életstílus nem változott meg. A *La Famiglia del fabbro* a kisváros életstílusát mutatja be, közvetlenül, magyarázat nélkül, úgy, ahogy szavakkal meg sem lehetne közelíteni, megnyilatkozás közben.

Fejlődés és regény, ez a két fogalom az utóbbi évtizedekben szinte szétválaszthatatlanul összeforrt. Bontempelli hősei nem fejlődnek, életük értelmét nem a lelki vagy anyagi természetű gazdagodás vagy szegényedés folyamata adja. Változatlanul, mintegy örökbe adottan állanak az időben. Sok írásában találkozunk azzal az ötlettel, hogy az Isten tulajdonképpen nem embereket, hanem szobrokat teremtett. Az emberek tökéletesen szobrok, akikből hiányzik a mozdulatlanúság. Ebből a hiányból származnak szörnyű hibáik is: a beszéd, a gondolkodás, a szaporodás. S amint hősei nem fejlődnek, történeteik sem folyamatosak, nincs irányuk, csak lényegük van, valami végső mondanivaló, amit szavakkal nem lehet kifejezni.

Az utóbbi években sok szó hallatszott a regény forradalmáról. Az átalakulást még nem tudjuk felmérni, annyi azonban már most bizonyosnak látszik, hogy új regény csak egy új szemléletben fogalmazódhat meg. Ez az új szemlélet adva van Bontempelli munkáiban, idegen szóval fejezhetni ki legtalálóbban: szubsztanciális szemlélet. Az egyéniségnek van valami végső, közölhetetlen, gyakran megközelíthetetlen, önmagával mindig azonos, tehát változhatatlan magva. Ez a végső egység lényege szerint tevékenység, tevékenysége az alkotás, a megnyilvánulás. Bontempelli ezt az egyedüli valóságot, a lélek legmélyén munkálkodó örökké tevékeny szellemet akarja kifejezni, egy egyéniség és ennek hasonlóságára a *La Famiglia del fabbro*-ban, — egy életstílus szellemét. Ezért látja

felületi jelenségnek a logikát, a fejlődést, az életrajzi körülményeket, ezért ad önkényes meghatározásokat emberekről és dolgokról. Az egyedüli valóság a tiszta szellem — lo spirito attuale — a jelen szellem, Gentile a ma élő legnagyobb olasz filozófus szavaival. A «jelen szellem» egyben tiszta cselekedet is; örök tevékenységében saját maga teremti saját magát, egyidejűleg maga teremtette törvényeivel, tehát maga teremti végzetét is. A kisváros végzete: életstílusa, amelyet erején felül állana megváltoztatni; az ember végzete: egyénisége. Bontempelli írásainak egyetlen tartalma, egyetlen igazi értelme a fantázia, amelyben megtermettek. S ez a fantázia klasszikus, a szó legnemesebb, legvégletebb értelmében. Makacs lényegre törekvése éppúgy klasszikus, mint pontos, világos, ideges, minden líraiságtól mentes stílusa vagy gondolatai. Más mint klasszikus író nem írhatta volna le: — «L'uomo incapace d'immaginare il finito, ha creato nella propria mente l'infinito.»

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár